

Illyés Gyula

Egy este Lukács Györgynél

- 1971. május 3. -

Indulás előtt még oda telefonáltam: menjek-e valóban? Nem fáradt? Csaknem egy hét telt el, hogy Csóri, Börsi útján meghívott: töltsünk együtt - kettesben - egy estét.

Nyelcvanhat éves. Ebben a korban meg sem lehet kísérelni a rák eltávolítását, a tüdőből. Fájdalma nincs, de dolgozni néhány hete már alig tud. Am kedélye - a legondás exuberance - töretlen. Csak egyre feledékenyebb.

- Tudja, mi a baja?

"Rákényszerítette az orvosokat, - mondta Vasék-nál néhány napja Déry; - tudomásul is vette, de aztán láthatóan elfeledte."

Mert véletlenül, célzásban sem emliti. Évekre szóló tervekkel foglalkoztatja agyát, tanítványainak körét. Mióta tollhoz nem nyulhat, diktál, hangfelvevőbe.

A napok óta tartó eső ma szünetlen záporra váltott, este meg kitartó felhőszakadásra fokozódott. Lépésben vezettem a városon át a kocsit, homlokomat az ellenző üvegig nyomva; az ablaktörő csapjai pillanatokig teremtettek a kerékelő látnon. A rakpartnak a Duna-menti oldalán szálltam ki s adtam át a kocsit; bőrig áztam, míg átsiettem az uttesten, nyomott hangulatban.

A kistermetűek gyors lépteivel jött előm az előszobában. Fogadott fia, János, Ferenc és Holló Mária társasá-

gában. A változás? Semmi. Csak az arc szinte mézsfehér. Ettől mintha több volna rajta az üres bőr, a lebernyeg. De a mosoly ezeknek az ujszínű lebernyegeknak működtetésével is a régi; hitujitói fölény és diákos hiszékenység vegyülete.

A hosszukás előszobából közvetlenül nyílik a dolgozó. Az író-karosszékebe ült, én félig szembe vele az asztal végéhez tett székre, ahová nyilván a kollokváló diákjait, a világ minden részéből jelentkező tisztelőit is telepíti.

Holló Mária behozott egy palack bort, pecsétet, valódi bordeaux-it! A japán követség küldte, vagy közvetítette. Kilonéterek tízezrén át valamelyik japán tisztelője ezzel nyújtotta ide a gratulációját legújabb könyvéhez. Műveinek a japán kiadása a legteljesebb.

Ezen itt - egy pesti bérház ötödik emeletén - akaratosan elmosolyodunk.

Igen: szelíd, megértő, de kételytelen, megingathatatlan mosollyal ő, változatlanul.

Nézzük egymást, némán.

Mint akik már annyi fontosat megbeszéltek egymással.

Miről beszélhetünk még - most, utoljára, "kinerítően", ahogy kívánta? Levélváltásunkról, azaz a nevezetes magyar "corskérdésekről"? Már jut hirtelen eszembe "más tárgy"; amit ő már annyiszor érintett befejezés nélkül.

Egy régebbi mondata:

- Sok mindent másképp csinálnék ma; de amiatt sose volt kételyem, hogy azt nem úgy kellett volna csinálnom.

3

Kivégeztetett egy intézkedéssel hét /vagy tizenhét?/ embert. Mint politikai biztos, még az 1919-es forradalomban, a román támadáskor.

Ha tapintatosan tehettem, egy-kétszer még suroltam ezt a - témát. A cselekvő filozófiáét. A pillanatét, amikor a gondolat töttre minősül át, a lelkiismeret teljes nyugalmaival. Valasza mindig kételymentes volt, egyformán. Emlékezetem most is csak akkorül bizonytalan, hogy kilenc azaz tizenhét, vagy hét azaz tizenkilenc embert lövetett-e főbe.

De vajon filozófusként-e? Németországban élt a kor legemelkedettebb bölcselői és művészei körében; a Varázshegy-nek fogalomná vált egyik filozófusát róla mintázza Thomas Mann. A háboru végén tért haza; nem sokkal ezután - 1918-1919 - belépett, s fokozatosan mind nagyobb szerepet vitt a magyar kommunista pártban; Kun Béla letartóztatása idején egyik irányítója az illegalitásba szorult mozgalomnak. A proletár diktatura a közoktatásügyi népbiztosság élére állította. Nem mint bölcselőt; nem mint az elmélet, hanem a cselekvés emberét. Ilyen minőségében rendelte el a magyar Commune élet-halál harcai során azt a csoportos kivégzést - egy meghátráló munkásezred megtizedelését - amelynek igazolására később mint bölcselő is visszavisszatért, nemcsak velem való beszélgetései során.

A zápor még hatalmasabb szakaszba lépett, az ablakokat verte. Nem lehetett nem oda figyelni, oda lépni. Ismerem a lakást. A harmadik szobából - tíz éve halott felesége egykori dolgozószobájából - erkély nyílt. Kiléptünk, s mivel fölöttünk is erkély volt, közvetlenül a szabadban, de az eső-

4

től megkímélten nézhettük a rendkívüli vihar tombolását s az ugyancsak rendkívüli képet, melyet az ismerős városrésznek adott. A Duna vize közvetlenül alattunk csillogott, de most az éjszakai neonvilágításban valóban színpadiasan kéken. De kékenvizesen csillogtak a széles rakpartok is, amittől a folyam mint-ha kétszerte szélesebb lett volna. Az Erzsébet-híd irányában két személyszállító hajó vesztegelt, üresen, de valamennyi lámpájával ragyogva, oly sűrű zápor, függöny alatt, hogy az ember nem is a víz színén, hanem a víz alatt vélte látni őket, mesebeli tengeralattjáróként. A másik oldalon a szikla-hegy - amelynek tetejéről a pogány magyarok első nagy hittérítőnket szöges hordóban a Dunába gurították - magasabb volt a szokásosnál, de víz alatt az is, ívlámpáival szinte a múlt legenda-világából csillogva elő.

Ismét az íróasztalnál voltunk, Jánosy és én a tulajdonképpen bedugaszolt palack megnyitásával vesződve. Persze, hogy az első poharat az ő gyógyulására ittuk ki. Fenéig ő is.

Brueghel-ről folyt - folytytódott - a szó. Az ebédelőben - a szomszéd szobában - Brueghel két képe, a vadászok hazatérését és az aratók pihenését ábrázoló függ eredeti nagyságban és csaknem tökéletes reprodukcióban. Evekkel ezelőtt érdekes tanulmányt olvastam arról a mi pesti Múzeumban megmaradt Brueghel képről, amely Szent János prédikálását ábrázolja. Történelmi érdekességű tanulmányt. A kép rendelésre készült. A rendelő, a magyar Batthyány gróf, titkos protestáns volt, még pedig olyan szekta tagja, amely a hitelveit János evangéliumából

5

merítette. A körülmény, hogy Szent János igehirdetésének megfés-
tését a nálunk akkor nyilván ismeretlen Bruogholra bízák, a-
mellett bizonyít, hogy maga Brueghol is a szokta titkos tagja
volt.

Ennek taglalása közben - ha ugyan nem később -
szegte szavam Jánosy azzal: emeld föl a hangod; beszélj erőseb-
ben. Kimeríti a figyelés.

A házigazda maga ezt nem hallotta meg. Főlemel-
tem a hangom, csaknem a kiabálás fokáig. /Ez viszont hamarosan
engem merített ki. Nemcsak a hangomat éreztem erőltetettnek, a
gondolatokat is./

Kikerülhetetlen volt, hogy a találkozásnak ne le-
gyen bucsu-jellege. Aki csak meglátogatta, nem tudhatta, nem
utoljára látja-e nem is a jóbarátot, hanem a korszak egyik leg-
hatásosabb filozófusát. Irni már nem, de beszélni még nemcsak
tudott, hanem kívánt is. Beszélni, tehát diktálni is. Valani-
féle közérdek is bátoríthatta hazai tanítványait, hogy a bánya
bedőlése előtt, amit csak lehet, kihordhassanak minden kincset.
Magnetofont vezettettek szobájába, minden szavát szalagra vet-
ték.

Jó ideje folyt már köztünk a beszélgetés, amikor -
meglátva az íróasztalon a hangfelvevő tölesséért - eszembe ötlött:
tőlem is megkérdezték, van-e kifogásom ellene, hogy beszélgeté-
sünket megörökítsék. Bár nem vágott természetembe, hogy ilyen
alkalom sugárkévéjébe kerüljek, nemet nem mondhattam. De csak
hittem afféle nyilvánosságnak szánt meghitt - azaz egyenesben
adott - többes interjuról van szó, aminőt a magyar rádió elég

gyakran készített. Megkérdestem Jánosyt, mikor kezdődik ez a felvétel s ki fogja vezetni. "Már folyik is, a belépésed óta" - mondta Jánosy, az íróasztalra állított kis mikrofonra mutatva.

Nem érintett kellemeesen az első pillanatban. De aztán nem bántam a szabad, a teljes közvetlenséget. Hogy így kezdtek a beszélgetést; én nem tudva a magnetofonról, ő pedig megfélekedve róla. Mert aztán így is folytattuk.

Eszerint nem pusztán az emlékezetemre hagyatkozva van módom írásba rögzíteni ezt az estét. Itt van előttem a szöveg, úgy, ahogy a hangfelvevő szalagról lemásolták. Épp csak az említett, tulságosan is magánhasználatra ejtett mondatokat hagyom el azokból a részekből, melyek most az olvasó elé is kerülnek.

+ /Csillag/

ILLYÉS: Hogy töltöd a napodat, Gyuri?

LUKÁCS: Sajnos, az én produktív korszakomnak ugylátszik vége van.

ILLYÉS: Átmenetileg.

LUKÁCS: Fizikai irtózás van bennem attól a megerőltetéstől, amivel a szóban megfogalmazott dolog írássá válik.

ILLYÉS: Míg én a ceruzát a kezembe veszem, ahány csöpögő víz-csap^a házban, ahány kipucolandó cipő, az mind eszembe jut, előbb azt.

HOLLÓ Mária: Én is ennek köszönhetem, hogy Ferkó otthon mindent megjevit, mert amikor írni kellene, akkor mindig talál valami egyebet.

LUKÁCS: Van ez a Homung, vagy minék nevezzem. Irtnam most két dolgot is; egy ontológiához való bevezetést, valami három-

száz oldalon.

ILLYÉS: "Csak úgy" háromszáz oldal?

LUKÁCS: Irtna valamit.

HOLLÓ M: Ahhoz képest, hogy maga a legépelte nagy ontológia, amit Gyuri bácsi még mindig korigálni akar, ezernyelecszáz... ahhoz képest... Ez háromszáz kézírásban, Gyuri bácsi, de mire legépelik, lesz ez hétszázötven.

LUKÁCS: Az most a kérdés, hogy ez a dolog mit reprezentál? Ha reprezentálja az én valóságos írói egyéniségemet, akkor minden rendben van.

ILLYÉS: De ki dönti ezt el?

LUKÁCS: Nem szabad elfelejtened, hogy én nem egy egyén vagyok, hanem egy irányzat. Ebben az irányzatban létezik öt vagy hat ember, aki a Fehér Ferenc, a Heller Ágnes, és így tovább, akik ezt a dolgot kezükbe tudják venni. Én egy ilyen együttesben...

HOLLÓ M: Szóval a tanítványok elolvassák és mindegyik elmondja, hogy mi jó és mi rossz benne és akkor Gyuri bácsi eldönti, hogy mit kell kijavítani. Most kézírásos formában van és próbáljuk tisztába tenni és megszerkeszteni úgy, hogy Gyuri bácsi is elolvashassa, és a tanítványok is, és akkor majd a kollektiva, az "irányzat" együttesen megnondja, hogy ezzel mi a helyzet: de én azt hiszem, hogy Gyuri bácsi aggodalma teljesen indokolatlan.

ILLYÉS: Mikor írtad ezt legújában?

LUKÁCS: Ezt a múlt télen, az elmúlt télen. Ez egy háromszáz-négy-száz oldalas kézirat, és most ezen a kéziraton mulik tulajdonképpen, hogy mi lesz.

ILLYÉS: Nem kétséges, jó.

HOLLÓ M.: Nagyon izgalmos ez a kézirat.

ILLYÉS: Olyan szempontok vannak benne, ami ellenkezést idézhet föl?

LUKÁCS: Ennekem az az álláspontom, hogy a lét a fontos, és nem az, amit mi róla gondolunk.

ILLYÉS: Hogy ismered meg?

LUKÁCS: Ugy ismerem meg, hogy léteznek bizonyos kategóriák. A kategória az egy bizonyos területre szól. Vannak ilyen területek, amelyek a logika területei. A logika területei nem a lét területei. Ezzel most megszűnik - hogy egy nagyon népszerű dolgon illusztráljam - itt van a negációnak a kérdése. A negációnak két értelme van. Az egyik az, hogy kétszer kétféle nem lehet öt, a másik pedig az, hogy a valóságban hétfejű sárkányok nem fordulnak elő. A negációt a filozófia szélesebb értelemben veszi. Abban az értelemben mondjuk, hogy az omnis determináció est negatice, ez logikailag teljesen értelmetlen dolog, a valóságnak azonban nem felel meg. Mert ha én egy oroszánt és egy párducot veszek csak, akkor a közös vonások azok, amik individuálissá teszik az oroszánt is és a párducot is, megszemélyesítve tulajadják konkrétságban és szólességben azt, amit a negáció kifejez. És én ezt úgy fejezem ki, kedvenc mondásomná lett, hogy az oroszán nem borotvaszappan. Ez egy teljesen logikus mondat, logikailag nem lehet ellene semmit se mondani; csak az életben számítva, az értelme a nullával egyenlő. A mi történelmi és dialektikus materializmusunk tömegesen tartalmaz ilyen kategóriákat. Itt van ez a probléma: hogyan kell osztozni a kategóriáknak a vé-

gére járni, és helyükbe az élet kategóriáját, a létezés, a valóságos létezésnek a kategóriáját állítani. Ez tulajdonképpen az ön mai problémán.

HOLLO N.: Izgalmas, hogy ez a leányzó, akivel most gépelünk, ez szüleivel kint élt és az NDK-ban végezte az egyetemet, tehát ott tanulta a marxista filozófiát, filozófia szakos volt. Ezáltal ő ezt nagyon jól tudja írni. Minden fél-mondatnál fölkiált, hogy: én ennek az ellenkezőjét tanultam! Minden összedőlt benne, annyira - nem tételesen, de az egésznek a szelleméből - kiderül, hogy ez egy teljes revíziója annak, amit mi...

LUKÁCS: Ami a marxizmusban teljesen elfogadott dolog, az, hogy a negáció negációja. Ezt mi megszoktuk alkalmazni. Az én véleményem szerint a negáció negációjának semmi értelme a világon

ILLYÉS: Azt szokták mondani, hogy a tagadás tagadása, az állítás.

LUKÁCS: Nem az állítás, mert sem tartalomban, sem formában nem azonos az állítás a tagadással, hanem én a logikai negációnak a formáját akceptálok, egy olyan szituációval szemben, amelyben a dolgoknak az összefüggése egészen más. Mert ha mondjuk például, amit Engels a negáció negációjára fölhoz, az a fejlődésnek egy bizonyos etapja. Ha azt vesszük, amit Engels felhoz, hogy a tojás az a tyuknak a negációja. A tyuknak egyáltalán nem negációja, hanem egy következősi formája. És ha most ezt a negáció-formát vesszem, akkor természetesen föltehetem azt a kérdést is, hogy ezt a negációt tagadom, itt és más állítást teszek a helyébe, akkor eljutottam egy negáció-negációjához. De ez a negáció-negációja nem létezik!

Tulajdonképpen csinálmány, mert a valóságban az összefüggések

léteznek és a dolgoknak ez a sajátossága, ez a sajátos szerepe. Ezzel egy nagy lyukat szakítottam.

ILLYÉS: Roppant érdekes.

LUKÁCS: Ez az alap-probléma, ami tulajdonképpen borzasztó egyszerű dolog, hogy nincs negáció, hanem a dolgok egymásból fejlődnek, egymásba fejlődnek és létrejön egy ilyen fejlődési vonal. Egy irreverzibilis folyamatoknak az összefogása. Ebben a negációnak borzasztó kis szerepe van, a valóságban nagyon kicsi szerepe van.

ILLYÉS: Roppant érdekel a dolog elemének a konstruktív ereje. Hogy tud kreálni önállóan a valóságból kiugorva olyat, mint ha az a valóság folytatása volna.

LUKÁCS: Itt van az a probléma, amivel most én foglalkozom, hogy tulajdonképpen mi a valóság és mi a valóságnak az összefüggései.

HOLIÓ M.: Perkónak adtam olvasnivalót.

ILLYÉS: Azt hiszem, lassankint olvonulek. A taxi az reménytelen ebben a zuhatagban.

HOLIÓ M.: Annyiban nem reménytelen, hogy a Volán taxinak a centruma az itt van a Belgrád rakparton, mellettünk. Ha egy kocsijuk is van, az itt van. Fől lehet őket hívni.

ILLYÉS: Hol van ez pontosan? Hány szám?

HOLIÓ M.: Telefonja van neki.

ILLYÉS: Még egyet akartam veled... az a bizonyos levélváltás, emlékszel még rá...

LUKÁCS: Igen.

ILLYÉS: Akaratomon kívül egész bonyolultan zajlott le, de nagyon jó visszhangját tapasztaltam.

LUKÁCS: Mégis nagyon komoly probléma vetődött fel, és komolyan láttunk hozzá mind a ketten a dolgnak a megoldásához, ki-ki a maga módján és es természetesen...

ILLYÉS: Akaratlanul erről beszéltünk tulajdonképpen; szóban föl sem merült, nem is említettük azt a kezdeti cikket, amit a könyved olvasása után írtam, hogy te voltál majdnem az egyetlen, aki ezekhez a problémákhoz hozzászóltál. És az ember majdnem számenkérheti a hazai marxistáktól, hogy éppen a leg-
őgotőbb kérdéseit ennek a területnek óvatosan elkerülték.

LUKÁCS: Óvatosan elkerültek az összes ugynevezett mai marxisták azt a kérdést, hogy mi a valóság.

ILLYÉS: Igen. Már könnyebb valóban elvonnakoztatott gondolatokkal...

LUKÁCS: Természetesen.

ILLYÉS: Kedves Gyuri, még egyszer...

HOLLÓ M.: Túlthotek még egy kicsit?

ILLYÉS: Ez már altató is?

HOLLÓ M.: Igen, mert az van, hogy Gyuri bácsi este, - ez is mutatja, hogy milyen jól alszik - egy fél Seduxent szokott bevenni és ahhoz nem szabad inni. Mára azt mondtuk, hogy nem adunk altatót, hogy ihasson, úgy, hogy most a borból kell annyit inni, hogy ez pótolja a fél Seduxent. Ha valaki fél Seduxentől jól tud aludni reggel 9-ig, az azt mutatja, hogy nagyon egészséges.

ILLYÉS: Ha nem vetetten meg soha az italt.

HOLLÓ M.: A Seduxen mellett nem szabad inni.

ILLYÉS: Mikor legutóbb nálunk voltál, azóta azt mondom: Lukács György az asztal alá ivott engem. Jobban bírta az italt, mint én.

HOLLÓ M.: Ami pedig nagy szó.

ILLYÉS: Állandóan töltöttem magamnak is, és egy éjszél után, fél
egykor éresem, hogy a szemem szívesen állnának keresztbe;
de ő kitartóan, éles elmével mondta tovább fejtegetéseit;
ahányszor töltöttem, kiitta a poharat, mint én magam is.
Igy történt meg, hogy az az urbánus engem...

HOLLÓ M.: Ilyen szégyen érte magát!

ILLYÉS: Szőlőtermelő vidék fia vagyok, gyerekkoromban reggeli-
re már bort kaptam majdnem. Ez az erő, az alkotás vágya.

LUKÁCS: Itt van ez a probléma...

ILLYÉS: Hogy meddig bírja az ember?

LUKÁCS: Én most egyelőre nem akarok nyilatkozni, mert itt van
ez a kézirat, és ennek a kéziratnak a mivolta dönt tulaj-
donképpen afölött, hogy amit én az utolsó időben csináltam,
az fontos-e, helyes-e. Fontos az, hogy én azt kutatom, hogy
mi a valóság. Ez olyan dolog, amire a marxizmus nemigen
jutott hozzá, mert a marxizmus keres mindenféle törvénye-
ket, meg nem tudom micsodákat. A törvény az nem a valóság.
A törvény az a valóságnak egy része, amelyet önmaga határoz
meg. Elválasztani az abból eredő szükségszerűségeket a va-
lóság szükségszerűségeitől.

HOLLÓ M.: Gyuri bácsi, egyszer évekkel ezelőtt azt mondta nekem,
mikor szó volt a tehetségről, hogy "egyetlen nagy tehet-
ségen van: meg tudom különböztetni, hogy mi van a valóság-
ban és mi a fejekben". És azt hiszem, amit most csinálna,
az végeredményben ez.

LUKÁCS: Erről van szó! A fejekben logikai összefüggések vannak

például. Van az a probléma, hogy reverzibilisek-e a folyamatok vagy sem. A valóságban úgy van, hogy a folyamatok irreverzibilisek. A saját életünket vesszük, nem születhetünk később, mint ahogy meghalunk és így tovább. Adva van egy teljes irreverzibilitás. Itt van ez a probléma, hogy honnan jön ez a reverzibilitás bele. Egy nagyon fontos és kieső dolog, hogy például egy fizikai fenomen irreverzibilis. Én nem tudom a dolgot egy előidézná, hogy én előbb ejtem le a dolgot és aztán esik le... illetőleg csak úgy tudom megoldani, - de most adódnak matematikai képletek például - és én a matematikát nagyon magasra becsülöm, mint az emberi gondolkodásnak egy termékét, de a matematikai gondolkodás mindig reverzibilis.

ILLYÉS: Igen...

LUKÁCS: És ezzel megszűnik a valóság elome lenni. Én szeretném kidolgozni, hogy mi a valóság.

ILLYÉS: Pélelnetes és rejtelmes valóban az emberi agynak a beállása a két valóságos jelenség közé. Ha a történelmi eseményeknek a kontrollálásánál vettém ezt észre: megtörtént. A történelemnek egy-két sarkát vizsgáltam. Tudtam egy eseményt, és akkor szinte láttam, hogy az az esemény, mint hogy bele egy emberi agyba és az agy mit bocsát ki a nyelven át belőle, róla. Az ember ilyenkor mindig megretten, hogy most mi fog történni ezzel a ténnyel. Az emberi agynak egy bomlasztó...

LUKÁCS: Én nem vonom kétségbe, hogy ez egy transzformáló képesség.

ILLYÉS: Neken Babits mondta el, hogy ha ő sétál az utcán és hazamegy, retteg elmondani, mit látott séta közben, mert - merőben mást mond el. Ő maga is már ellenőrizni tudja ezt. Akaratlan, nem fabulálási hajlam, nem tultengő regényesítés. Nem. Nem tud megbizni az agyában, mert részleteket vesz észre. Neken is volt egy kedves nagyanyám, aki életében nem volt moziban, nem tudott róla, így nem is érdekelte. A valóságban élt: tyukokat ültetett, kapált. De nagyon értelmes volt: olvasott, sokat. Mikor egyszer Pesten egy hónapot töltött nálunk, elvittük moziba. Kiderült, hogy nagyon szeret moziba menni. Naponta elment aztán moziba, és na sajnálom, hogy nem írtam le, amit hazajövet elmondott. Hogy mit is látott ő egy mondjuk Greta Garbó filmben. Ő azt látta, hogy jól mosogatnak-e ottan, meg hogy megvan-e pucolva az ablak, milyenek a függönyök. Ennek alapján a valóságnak egy más részletét és más rendszerét építve föl, majdnem belevetítte egy tolnamegyei nem paraszt, de iparos, pasztán élő iparos-asszonynak a szemléletéé. Átirta az egész filmipart. Meghökkenítő és roppant érdekes dolgokat merített ki azokból az eseményekből, amiket látott. Az ember egy! Képzeld el, hány jelenséget "láttat"! Még akik megbízható történészek, azoknak is újra kellett konstruálni, hogy valami logikát tudjanak teremteni abban, amiben nem logika volt. Csak esemény. A valóság nem ismeri a mi logikánkat.

LJKÁCS: A valóság nem ismeri a mi logikánkat, tudniillik az ember cselekedeteiben van valami individuális következetesség. Az kétségkívül van, minden ember tudja, hogy ő valami-képpen önállóan cselekszik. De a cselekedetnek, hogy ugy

mondjam, a logikája egyáltalában nem esik össze az emberi logikával. Itt van, ahol a társadalom valóságát meg kellene fogni, hogy nincs ez a valóság.

ILLYÉS: Embereknek hogyan érzékeltetted a valóságot, ha nem becsátod először le az emberi agyba?

LUKÁCS: Igen, csak hogy az emberi agyban van egy bizonyos következetesség, úgy gondolom, hogy ha én Ady Endrével, mint jelenséggel foglalkozom, akkor egy valóságos Adyval foglalkozom, aki azonban nem tagadja, hogy ő nem azonos a valóságos Adyval. Van egy ilyen ellentmondás, amely az embernek az individualitását csak emberi individuumban...

ILLYÉS: Igen. Hogy lehetne akkor átplántálni?

LUKÁCS: Ezeket a logikai és matematikai és ilyen kategóriákat egyszerűen kritikailag kell nézni! Azt kell nézni, hogy mi felel meg ebből a normális emberi valóságnak. Ez borzasztó nehéz kérdés. Azt hiszem, a filozófia kérdésfelvetéseinek a legelején állunk. Hogy én ezt ontológiának nevezem, fontos, az a lét, hogy ez az ontológia tudja-e pótolni a mai tudományokat. Ez rendkívül nagy kérdés és itt van tulajdonképpen a filozófiai kutya elásva.

ILLYÉS: Ha gépekkel lehetne valahogyan rövidíteni a valóságnak az adatait?

LUKÁCS: Nem lehet, mert a valóság adataiból a legfontosabbak kimaradhatnak. Ez a probléma.

ILLYÉS: Nem kis probléma.

LUKÁCS: Nem kis probléma, mert ugyanaz is és nem ugyanaz is. És most ezt az ugyanaznak és a nem-ugyanaznak az összefüggését feltárni, nagyon nehéz kérdés.

HOLLÓ M.: Most, hogy elkezdünk ezt az önéletrajzi vázlatodat írni, végeredményben azon is végigvonul ez a probléma-keresés. Neked volt ez a problémád, hogy hogy építsd föl ezt az önéletrajzot. De most, hogy írjuk a Vezér Arssival ezt a vázlatodat, ez a probléma még a kisgyerekkorra való visszaemlékezésben is mindenütt megvan, ahol te azt mondd, hogy gyerekek valósága, felnőttek valósága.

LUKÁCS: Egész fiatal gyerekkoromban jöttem rá erre a dologra. Rájöttem arra, hogy az emberi érintkezésnek a nagyobbik fele protokoll-érintkezés.

ILLYÉS: Igen -

LUKÁCS: És most rájönni arra, hogy mi ebből, - ebből ami maradt, - mi ebből a valóságos élet, - mert minden egyes esetben, amikor én cselekszem, akkor fölmerül az a kérdés, hogy én cselekszem-e, vagy valaki más.

ILLYÉS: Átvesszen a formákat... Én ezen sokat gondolkodtam. Mikor rájöttem arra, hogy az emlékezetem tulajdonképpen a leghitványabb prostituált lehet, mert olyan érdekeket szolgál ki, hiszlogve nekem, majdnem úgy, mint Freud álom-elmélete. Hazudik, megmásít. Saját emlékezetemben nem bízhatok. Az embernek így a lelke a leghitványabb utcai nő lehet tulajdonképpen. Riszál, odaadja magát. Ami belénköltözik, ami arra volna hivatva, hogy a valóságot megmérje, az tulajdonképpen - beteg. Éppen mondtam az inónt, - maga kiment - hogy a gépekkel lehetne, a kompjuterekkel...

LUKÁCS: Nézd, a gépek egy ismétlődő világ...

ILLYÉS: Szintetikusán ugyanis az emberi agy tud csak összefoglalni.

Ha ezer filmfelvevő-géppel fölveszem a waterlooi csatát,
nem kapok olyan képet, mint amelyet Fabrizio del Dongo
adott...

LUKÁCS: Nem, természetesen nem. A valóság nem ismétlődő elemek-
ből van összetébe.

ILLYÉS: Csak az emberi agyban formálódik...

LUKÁCS: Igen, de az emberi agyban olyan módon, és itt én a mun-
kát tartom a dolog lényegének. ⁴ Munka miből áll? Az, hogy
én elhatározom magamat, hogy valamit elő fogok állítani.
Egy kőbaltát vagy nem tudom én micsodát. Hozzálaték alter-
nativ döntések alapján, hogy ez a dolog megvalósuljon. És
az alternatív döntéseknek a dolga, az az emberi létnek az
alapja. És éppen az emberi lét - ez negint egy komplikál-
tabb kérdés. Azt hiszen, te hamarosan meg fogod érteni, hogy
mit gondolok, - az ember léte elhatározásokból áll. Amely
elhatározások vagy kifejezik az embert, vagy nem fejezik ki
az embert. Az én véleményem szerint - és itt Marx véleményé-
vel vagyok egy ponton - hogy létezik ez az emberi nembeli-
ségnek a kérdése. Az ember nembelileg egyrészt beleszületik
egy adott társadalomba. Adott társadalom nélkül ember nem
képzeltető el. Másrészt ezen az adott társadalmon belül
cselekedni úgy cselekszik, hogy a cselekedete vagy kifejezi
az ő egyéniségét, vagy nem. Ezt a két dolgot, illetőleg ezt
a három dolgot, hogy az emberi cselekvésnek ez az oldala,
individualitása két módon, a nembeliség egyszerűen és a nem-
beliség egy komplikáltabb módon: hogyan válok én a saját
nembeliségomnek a reprezentánsává. Ezek között az extrémek

között játszódik le a mi életünk.

ILLYÉS: Igen. Roppant érdekes. Erten.

LUKÁCS: Nem tudom, hogy meggyőző-e téged?

ILLYÉS: Nem vagyok annyira járatos...

LUKÁCS: Az alapproblémákról van szó. Hogy egy ember... - nem igaz az, amit André Gide az Action gratuite-ben mond, hogy az ember kizárólag az lenne, amit ebben az action gratuite-ben kifejezésre juttat. Az ember annél sokkal több. A saját nembeliségének a kifejezése.

ILLYÉS: Mikor Lafcadio a Fauxonnayeurs-ben kidobja vagy kirugja a vonatból a római zarándokot, ez...

LUKÁCS: Ez az ember közvetlen élete. De a probléma éppen abban van, hogy az ember közvetett életében - most egy nagyobb példát veszek: Szofoklész Antigonéjában Izméné teljesen a ~~MAKINT~~ Gattungsmässigkeit, a nembeliségnek az alapján áll és Antigoné egy magasabb nembeliségnek az alapján. Az az érdekes, és ez az én figyelmemet nagyon megerősítette, hogy az emberi nem történetében van egy probléma, ami mindig visszatér és mindig újból problémává válik, és ez a tragédia problémája. A tragédia tulajdonképpen a magasabb nembeliségnek a győzelme az alacsonyabb nembeliség fölött.

ILLYÉS: Noha személyében elbukik, aki provokálja.

LUKÁCS: Ez a nembeliség...

HOLLO M.: Van taxi: már meg is van.

ILLYÉS: Megyek rögtön!

LUKÁCS: Azt akarom csak mondani, hogy ez a nembeliség, ez az igazi ember. Akkor vagyunk igazi emberek, mikor ezt a nembeliséget magunkban megvalósítjuk.

ILLYÉS: Akkor is, ha belebukunk.

LUKÁCS: Akkor is, ha belebukunk. És ezáltal a tragédia válik az ember sorsának az egyik legfontosabb meghatározójává.

ILLYÉS: Egész életünket...

HOLLÓ M.: Erre már gyerekkorodban jöttél rá, mikor az Iliász olyan hatással volt rád. Az az érdekes, hogy ebben a visszaemlékezésben...

ILLYÉS: Mennyi van ebből már meg?

HOLLÓ M.: Ez csak vázlat, amit Gyuri bácsi saját magának írt, és azt most azért írjuk le, hogy akkor Vozér Erzsé tudjon annak alapján kérdezni a részletekről. Mert itt mindenről csak egy fél sor van, ami mögött egy egész történet van.

ILLYÉS: Nagyon okos. Kedves Gyuri, köszönöm szépen, hogy tanítványod lehettem egyszemélyes tantermedben.

LUKÁCS: Tanítvány, nem-tanítvány, ez mellékes kérdés. Arról van szó, hogy mi az embernek az igazi valósága. Ezt szeretném én életem végén még valahogyan...

ILLYÉS: Folyton mosoly van az arcodon és ilyen nagyon örvendezve mondd ezt...

LUKÁCS: Az a tény, hogy én est a problémát fölismertem, már magában benne véve nagy dolog. Hogy ki tud-e dolgozni, az más kérdés.

ILLYÉS: Szedd össze erődöt, a mi önzésünk erre kór. En egyre nehezebben viseltem el ezt a képtelenséget a tájékozottságra, hogy hal vagyok tulajdonképpen. Minél többet ismerek meg a valóságból, annál inkább látszatnak érzem.

MTA FIL. Int.
Lukács Arch.

LUKÁCS: A dolog nem tiszta látszat, mert mondjunk két egyéniséget: amikor Babits ezt mondja a háború után, hogy "ki a bűnös, ne kérdezzük" és így tovább, akkor ő tulajdonképpen amnesztiát ad az egész feudális Magyarországnak. Akár tudja, akár akarja, akár nem. Ha én ellenben Adyt, mint egy ilyen meg nem alkuvót ébrázoltam a fiatalkori írásomban, akkor én a magyar valóságnak ezt a részét helyesebben fogtam föl, mint az akkori kortársaim. Itt vannak ezek a nagy elhatározások, amelyekkel az ember az életét fölépíti.

ILLYÉS: Építse tovább!

+ /Csillog/

junius j.

Az alkalmi vacsorára várva a kis erkélyen /oldalt a Balatonnal/, Z. elmondja a maga utolsó látogatását Gyurinál. /Mióta halott, könnyebben használjuk mi is nevének ezt a bizalmas formáját/ Megjön T. láthatóan a megbízás súlyával: a ravatalnál ő mond becsustatót a jóberátok nevében. Aztán az asszonyok arról mondanak találót, amivel /már a kedélyes hidegvacsora közben/ én tereletlen űrá ismét a szót, hogy: épp azért nem tudom elfogadni a halálát, mert nyolcvanhat évet élt. Megszektem. Életem része lett /diák korom óta/; a korszak történelmi maradandóságának egyik főoszlopa.

Azokról a 19-es kivégzésekről nemcsak nekem beszélt újra és újra. Csaknem valamennyiőnknek.

Nekik is úgy, mint nekem, - apropo nélkül.

Öntudatlanul foglalkoztatta tehát.

Csakis így lehet - ered meg a szó T.-ből. Azzal,

hogy maga hozta föl, elébe vágotta szavakkal vágott elébe, hogy véletlenül se furdalhasa.

Azaz: kívülről tudná nézni - és kezelni - ezt is? És elmondan, mit felelt ő még 1968 áprilisában arra a kérdésen-re, mi a receptje, hogy így bírja erővel, kedőlyvel, - hittel. "Mert nincs belső életem! Mert foglalkozom mindennel, de soha a lelkemmel." /Franciaul mondta, Charaire-ék kedvéért: "Parce que je n'ai pas vie intérieure! Je n'occupe de tout, mais je ne n'occupe jamais de mon ame."/

A filozófus számára nincs kibuvó. Gondolataimért, úgy lehet, csak agyam felel, agyam spekulatív része. De cselekedeteimért egész lényem számot ad; a zsigereim, a véresejtjeim is.

Hány cselekvő - közéletileg is ténykedő - filozófus volt a mi korunkban? Illetve, hágy közéleti ember bizonyult igazán filozófusnak még a filozófiailag képzettek közt is? S hány nézett szembe önmagával, vállalva a tettet is?

Ő saját életét is tudta nézni is, kezelni is. Mint volt népbiztos halálos ítélet várja, ha itthon elfogják. Ennek ellenére 1929-ben álnéven, elváltoztatott külsővel hazajött, hónapokig szenélyesen, a helyszínen vezette az illegális mozgalmat. Nem tőle, hanem akkori társaitól tudom, "vasidegzetten" hajította végre önmagával szemben is azt, amit végzetnivalónak fölismert; tárgyilagosan, "belső élet" nélkül. Nem foglalkozni lelkünkkel, még nem jelenti, hogy nincs lelkünk; hogy nem adjuk meg annak is, ami az övé. Ez csak azt a bizonyos egyensúlyt helyzetet jelenti, amelyről az ujkori

filozófiában az ontológia, a fenomenológia, az alany és tárgy,
 a lehető választás címszavak alatt köteteket fogalmaztak össze,
 többnyire olyanok, akik a valóságos eszelekvés helyett végül
 mindig visszahátráltak az iróasztalhoz. Mert számukra mégis
 csak az a tényleges eszelekvés tere?

MTA FIL. INT.
 Lukács Arch.